

THE MAIN STAGES OF STUDENT EDUCATION

Sherzod Usanov,

Jamshid Khudoikulov

Teachers of the Samarkand regional center for retraining and
advanced training of public educators

Annotation: In the article, the main stages of students' knowledge are theoretically based on pedagogy.

Keywords: student, production, material, spiritual, social development, social responsibility, knowledge, lesson.

Oquvchiga bilimlarni tushuntirishning
eng yaxshi usuli tushuntirishdir.

Albert Enshteyn.

Hozirgi zamon pedogogikasida tarbiya tarbiyachining tarbiyalanuvchi shaxsiga oddiy shunchalik ta'sir ko'rsatish emas, balki tarbiyachilar va tarbiyalanuvchilarning aniq bir maqsadga qaratilgan, bir-biri bilan hamkorlikda qiladigan munosabatlari va o'zaro ta'sir ko'rsatishi ekanligi alohida ta'kidlanadi.

Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev Konstitutsiyaning 25 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimida so'zlagan ma'ruzasida "O'zbekiston aholisining 60 foizidan ziyodini 30 yoshgacha bo'lgan yoshlar tashkil etishini ta'kidlash lozim. Biz yoshlar uchun ularning sog'lom tug'ilishdan boshlab, toki mustaqil hayotga kirguncha barcha zarur sharoitlarni yaratib berish maqsadida qanday katta ishlarni amalga oshirayotganimiz sizlarga yaxshi ma'lum" –deb o'rinli ta'kidlagan edi.

Dars berish bir qancha jihatlaridan: o'qituvchining o'z fanini bilishdan, o'quv-tarbiya jarayonini uyushtira olishdan, o'qitishning zamonaviy metodlarini egallab olishidan, o'quvchining aqliy rivojlanishini uning bilish imkoniyatlarini bilishdan, uning shaxsiy fazilatlarini shakllantirish yo'llarini bilishdan tarkib topadi. Dars berish va o'qish-maktabda yagona o'quv tarbiya jarayonining ikki jihatidir. O'quvchilar to'g'risida o'ylamasdan, har bir oquvchilarning hohishi va irodasini to'g'ri yonaltirmasdan, faolligiga, rivojlanishiga, imkoniyatlariga, bilimi va malakasiga tayanmasdan o'qituvchilik faoliyatini amalga oshirib bo'lmaydi.

O'qitish jarayonining mohiyati nima? Dars berish, bu o'qituvchi uchun tafakkur faoliyati hamdir. U o'quvchining ma'naviy dunyosini, uning qiziqishlarini, ehtiyojlarini, ishtiyoqini, imkoniyatlarini yildan-yilga tabora chuqurroq bila boradi.

Ammo har qanday bilish faoliyati ham o'qish va dars berishga taalluqli bo'lavermaydi. Masalan, bilishning fan, san'at, o'yin, mehnat kabi boshqa shakllari ham borki, odam ular orqali ham, o'zini qurshab turgan olamni biladi.

O'qitish o'quvchilar uchun ham, o'qituvchi uchun ham o'zini qurshab turgan olamni bilishning bir turi hisoblanadi. O'qitish bilish faoliyatining bir turi sifatida dastlabki bosqich bo'lib, butun o'quv faoliyatini ta'riflaydigan eng muhim belgisi hisoblanadi. O'qitish bilishning filosofiyada ochib beriladigan umumiy qonuniyatlariga asoslanadi.

Taqqoslashtirish-har qanday tushunish va har qanday fikrlashning asosdir. Olamdagi hamma narsani biz taqqoslash orqali bilamiz va biror yangi narsa ro'para kelsa, uni biz biror narsaga tenglashtira olmasak, bunda biz shu narsa to'g'risida biror fikr hosil qila olmas edik va uning to'g'risida biror fikr ayta olmas edik, -degan edi mashhur rus pedagogi K.D.Ushinskiy.

“Sezgilar beshta bo’lib, quloq bilan eshitish, ko’z bilan ko’rish, burun bilan hidlash, til bilan ta’ish va teri bilan tegizib bilishdan iboratdir. Ilm va ma’rifat faqatgina o’shalar orqali hosil bo’ladi degan Beruniy.

Bilish jarayoni dialektikasini, fikrning bir bosqichdan ikkinchisi tomon harakatini ochib beradigan dialektik materializm bilish nazariyasi o’qitish jarayonining metodologik, falsafiy negizi hisoblanadi.

Dialektik materializm cheksiz dunyo moddiydir va adabiy harakatda, rivojlanishda, barcha hodisalarning, predmetlarining o’zaro bog’liqligidadir, deb ta’lim beradi.

Odamning bilishi qator bosqichlarda yuz beradi. Birinchidan; Oldiniga hissiy bilish ro’y beradi, u bolaning tevarak-atrofida yuz beradigan: hodisalar, voqealar, predmetlar to’g’risidagi tasavvurlarining rang-barangligiga olib keladi. Bu hissiy obrazlar qanchalik ko’proq darajada tizimlashtirsa va umumlashsa, bola maktabga shu qadar ko’proq darajada tayyorlangan bo’ladi.

Ikkinchi bosqich-mavhum bilish, tushunchalar tizimini egallab olish bosqichidir. Bunda maktabda o’qitish zarur bo’ladi. U o’zini qurshab turgan olamning ma’lum bir jihatlarini o’quv predmetlari (matematika, ximiya, fizika, tarix) mazmuni orqali o’rganadi. Son, ta’rif, ifoda tushunchalari paydo bo’ladi.

Kichik o’quvchi bilishning konkrentlilikdan mavhumlikka o’tish bosqichini boshdan kechirayotgan bo’ladi. U fikrlashning tushuncha tarzdagi shaklini egallay boshlaydi. Talaba bilishi ham tushuncha shaklida bo’ladi..

Bilishning oliy bosqichi va mavjud fikrlash negizida qurshab turgan olam haqida nuqtai nazarlar, e’tiqodlar, dunyoqarashlar shakllanishiga olib keluvchi umumlashgan tasavvurlar hosil qiladi.

Maktabdagi ta’lim bolani ilmiy bilimlar, tushunchalar, qonuniyatlar olamiga olib kiradi. O’quvchi qisqa vaqtda insoniyat tarixida asrlar davomida o’rganilishi mumkin bo’lgan narsalarni bilib oladi. Masalan tilning gramatik shakllari, minglab yillar davomida tarkib topadi, o’quvchi esa ularni bir necha yillik o’qish jarayonidayoq o’rgana oladi.

Bilimlarni egallash bosqichlari. O’quvchilarning o’quv yordamida bilish faoliyatiga rahbarlik qilishga o’rgatish uchun o’quvchining bilimlarini egallashning asosiy bosqichlarini yaxshi bilishi kerak.

Birinci bosqich-bu idrok etishdir. Psixologiyadan ma’lumki, idrok etish - bu maqsadga yo’naltirilgan tarzdagi bilish jarayoni demakdir. Shuning uchun ham o’quvchilarga avval mavzu haqida xabar berish, ya’ni ular oliygohda ham nimani o’rganajagini aytish zarur. Vazifa qo’yish va uni tushuntirish shart. So’ngra o’quvchilar o’qituvchi rahbarligida tayyorgarlik ishlarini bajaradi. U real yoki tasviri tushurilgan narsalar, hodisalar, vaziyatlarni kuzatishdan, sodda tajribalar o’tkazishdan iborat bo’ladi.

Ikkinchi bosqich-bu o’quv materiallarini idrok etish bosqichi hisoblanadi. U bilimlarning nazariy tomonini alohida ajratib ko’rsatishdan va tahlil qilishdan iboratdir. Asosiy fikrni topish, tushunchalarni ajratib ko’rsatish, ularning belgilarini asoslab berish, misollar va tushuntiruvchi faktlar yig’indisini o’rganish kerak.

Agar o’quvchilar o’quv vazifasini hal etish usullarini tushunib yetib va bilimlardagi tizimni anglab olgan bo’lsalar, u holda mazkur bosqichni o’tilgan deb hisoblash mumkin.

Uchinchi bosqich-bu yod olish (tushunish) yoki mustahkamlashdir. Vazifa olingan bilimlarni uzoq vaqt davomida esda saqlab qolishdan iboratdir. Bu borada bilish faoliyati asosan mashqlar, mustaqil ravishda reproduktiv (so’zlab borish, tushuntirish) va ijodiy ish qilish tarzida yuz beradi. Nazariy material tushunchalari, qoidalar, isbotlar har xil mashqlarda takrorlanadi.

Uchunchi bosqich yakunida o'quvchilar nazariy materialni biladigan va uni mashqlarni bajarishda, masalalarni yechishda, isbotlashda va hokozalarda qo'llay oladigan bo'lishlari kerak. Ularda o'quv ko'nikmalari va malakasi shakillangan bo'ladi.

To'rtinchi bosqich bilimlar, ko'nikma va malakalarni amaliy faoliyatda, ayniqsa maktab qoshidagi uchastkada, o'quv ustaxonalarida, laboratoriyalarda ishlatish chog'ida, mashinalarda ishlashga o'rganish jarayonida qo'llanishdan iboratdir.

Burxoniddin Zarnudji "O'quvchiga ta'lim yo'lida qo'llanma" asarida shunday g'oyani ilgari surgan: "Har biringiz muruvvatni egallashga hayrixohlik bilan intiling, biroq bulardan eng dolzarbi, bu kishilarda bilimlarni takrorlamoqdir". Bilimga bo'lgan qiziqish shuni talab etadiki, u (o'quvchi) o'qituvchisiga va o'rganayotgan fani, kitobiga nisbatan to'la qanoatli bo'lsin, toki muvaffaqiyatsizlikni o'zidan yiroqlashtirsin, bilimning maxsus bo'limiga nisbatan ham shunday ish tutmoq kerak. Bularning aksi esa, o'qituvchiga nisbatan nomunosiblikka, vaqtni yo'qotishga mashg'ulotlarning tartibsizligiga sabab bo'ladi.

Bolaning o'qish istagi bo'lmasa, bizlarning butun rejalarimiz, izlanishlarimiz va mo'ljallarimiz yer bilan yakson bo'ladi. Bunday xohish esa o'qishdagi yutuq bilan birga hosil bo'ladi.... Bilim olishdagi muvaffaqiyatdan yuzaga keladigan ruhlanish bo'lgan taqdiridagina o'qishga qiziqish paydo bo'ladi; ruhlanish bo'lmasa, ta'lim bolalar uchun og'ir yukka aylanib qoladi: -degan mashhur pedagog V.A. Suxomlinskiy.

Agar hamma bolalar o'z oldilariga qo'yilgan vazifani udda qilishsa, bir-birlariga yordam bergan holda berilib, zavq-shavq bilan ishlasa, o'tgan o'quv kundan ko'ngillari to'lib uyga qaytishsa va ertangi kunni sabrsizlik bilan kutsa, o'qishga bo'lgan havasi ortadi. Bu esa muallimlik mehnatining ham muvaffaqiyatlaridan biridir.

Darsda barchaning o'quv aktivligini saqlab turish uchun esa o'qituvchi o'z o'quvchilarini yaxshi bilishi, ularga e'tiborli (mehribon) bo'lishi, charchaganini o'z vaqtida payqashi, ish qobiliyatini saqlab qolish uchun diqqatini boshqa narsaga ko'chirishi zarur. Yana bilim olish jarayonida ularga albatta ko'maklashishi lozim: bolalar o'z faoliyatini, o'z o'quv mehnatini o'zlari tartibga solish yo'llarini asta-sekin egallaydigan qilib o'qishga yetakchilik qilishi kerak.

Darsda o'quvchilarning bilish faolligini orttirish uchun ularning o'rganadigan bilish sohasiga qiziqtirish va mustaqilligini rivojlantirish ta'limdagi asosiy muammodir. Bu muammoni amaliy hal etish uchun:

- o'quvchilarga xushmuomila, shirinso'z, mehribon bo'lish;
- o'quvchilarning bilishdagi harakatlarini qo'llab-quvvatlash;
- o'quvchilarda kerakli ko'nikmalarni shakllantirishga erishish;
- o'quvchilarni rag'batlantirish usullaridan o'rnida foydalanishi ta'limning samarali o'zlashtirilishini ta'minlaydi.

O'qituvchi darsda qator didaktik muammolarni o'z o'rnida, vaqtida bajarishga erishishi ta'limning samarali o'zlashtirishiga amaliy yordam beradi. Masalan, avval o'quvchilarga ilmiy tushuncha, bilimlar berishni amalga oshirish keyinchalik esa shu bilimlarni harakatda, vazifani, topshiriqni, ishni bajarishga o'rgatib borishi va nihoyat hosil bo'lgan bilimlar asosida bajariladigan ishdagi harakatlar sifatini oshirishga intilishi darkor. Shundan keyingina o'quvchilarning bilishga bo'lgan faolligi va mustaqilligi tarkib topadi. Natijada o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan intilishi yanada rivojlantiriladi. Shuning uchun o'qituvchi birinchi muammoni to'g'ri hal etish bilan ikkinchi, uchinchi va boshqa muammolarni bosqichma-bosqich amalga oshirib borishi darkor. Bunday vaziyatda o'qituvchi o'quvchining bilim imkoniyatini muammoli ta'lim asosida tashkil etsa, ya'ni:

yo'naltirsa, xatolarini ko'rsatsa, to'g'ri izlanish ma'qullasa uning bilishga bo'lgan faolligi va mustaqilligi yanada ortadi. O'quvchi musaqil fikr yuritadi va aniq, to'g'ri xulosaga keladi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Mirziyoyev Sh.M. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganligining 25 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimidagi "Konstitutsiya – erkin va farovon hayotimiz, mamlakatimizni yanada taraqqiy ettirishning mustaxkam podevoridir" ma'ruzasi. Xalq so'zi gazetasi, 2017 yil, 8-dekabr, №247 (6941), 3-bet.
2. Ушинский К.Д. Избр. пед. соч. 1-том. Москва, 1974. 56 с.
3. Beruniy. Tanlangan asarlar., III jild, Toshkent, 1966. 125-b.
4. O'zbek pedagogikasi antologiyasi. Tuzuvchilar: N.Xoshimov, S.Ochil. Toshkent, 1995. 65-b.